

ДЕЯКІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВАРІЮВАННЯ ЛЕКСЕМ У ПУБЛІЦИСТИЧНО-ІНФОРМАТИВНОМУ СТИЛІ кін. XIX — поч. XX ст.

У статті аналізується стан публіцистично-інформативного стилю в літературній мові кінця XIX—початку XX ст., визначаються чинники появи варіантних рядів, умови актуалізації їх членів. На підставі залучення значного мовного матеріалу (преси Зах. України) робляться висновки про головні стилістичні процеси (тенденції) у варіантності лексем, типових для публіцистично-інформативного стилю.

Кінець XIX — поч. XX ст. надзвичайно значущий період для історії української літературної мови. Саме в цей час відбувається інтенсивне розширення сфер її функціонування. Тим самим "неорганічний ідіом" (Д. Брозович), поряд з обробленістю й спрацьованістю набуває другої ознаки, визначальної для статусу кожної літературної мови: вона стає поліфункціональною і, отже, може задовольняти всі потреби у спілкуванні вищої верстви української спільноти — інтелігенції. Проте консолідація суспільства навколо спільної та уніфікованої національної літературної мови відбулась повільно й складно не лише з огляду на бездержавність української нації, розчленованої між чужими державами (об'єктивні чинники), а головню — з огляду на різну мовну орієнтацію самих мовців. Власне, йдеться про те, що частина інтелігенції Сх. України (причому непересічної, як напр., Б. Грінчен-КО, І. Нечуй-Левицький) не підтримували той шлях розвитку, який накреслився в результаті вимушеної (за відомих політичних обставин) концентрації з кін. 70-х рр. культурного життя в Зах. Україні і посилення, у зв'язку з цим, ролі і впливу західного варіанту літературної мови. До речі, трохи згодом неперспективну позицію інтелігенції Сх. України, що продовжувала орієнтуватися лише на живе народне мовлення і відкидала досягнення мовної практики інтелігенції Зах. України, А. Ніковський дуже влучно назвав лінгвістерією ("Літературно-науковий вістник", 1913 р.). Безсумнівно, так звана галицька мова потребувала і критичного ставлення і подальшого опрацювання. Це загалом усвідомлювали як галичани, так і українці сходу. Та безсумнівно й те, що саме на заході українська стандартна (лі-

тературна) мова мала нові реальні здобутки. З цього приводу у 1912 р. Іван Стешенко писав: "В Галичині умови створились інші: там виросла інтелігенція, інституції, школи... Твориться мова для інституцій, школи, науки, журналів. Береться матеріал і з німецької, і з польської, і з латинської мови, куються і на народний взірєць слова, і все вкупі дає бажане — мову вищого порядку. І ніде правди діти, багато в тій мові небажаного, — але що було робити?.. Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої мови; чим же в пресі та інституціях треба було користуватись?" [1]. Крім усього, ця цитата із статті "Про українську літературну мову" цікава тим, що в ній названо головний канал поширення літературної мови, опанування її негаличанами. Це — преса.

Преса кін. XIX — поч. XX ст. в Зах. Україні була справді численною (нагадаймо: в Сх. Україні україномовна періодика починає більш-менш інтенсивно розвиватися лише після 1905 р.). В Галичині та певною мірою на Буковині (мовний розвиток йшов в обох краях одним річищем) виходили громадсько-політичні, релігійні, мистецькі, юридичні, економічно-господарські, освітні, гумористичні, дитячі газети та журнали. Назвемо окремі з них, як-от: "Діло", "Мета", "Літературно-науковий вістник", "Русалка", "Правда", "Русь", "Основа", "Газета школьна", "Учитель", "Місіонар", "Правнича часопись", "Бескид", "Буковина", "Страхопуд", "Зеркало", "Дзвінок" тощо. Тематично ці періодичні видання охоплювали всі сфери життя. До того ж була представлена автура й зі Сх. України, тобто зусилля для випрацювання літературної мови, зо-

крема такого важливого її стилю, як публіцистично-інформативний, докладалися спільно. Власне, можна говорити не просто про зсув діалектної бази літературної мови, а, скоріше, про інтенсивне підключення галицько-буковинсько-карпатських говірок в опрацюванні культурних діячів до інтегративного процесу витворення єдиної для всієї України літературної мови (на жаль, у 20–30-х рр. ХХ ст. цей процес істотно уповільнився).

Щонайяскравіше динаміку вироблення нової літературної норми відображає лексична варіантність* у періодичних виданнях, яка в розглядуваний період входить у рамки "аксеологічної норми" [2]. Варіюються як однозначно марковані, так і бістильові (переважно публіцистично-інформативні/офіційно-ділові, публіцистично-інформативні/конфесійні, публіцистично-інформативні/наукові засоби), особливо поширена варіантність стильово багатозначних (книжних) лексем. Пор.: *преса* — *праса***, *табір* — *лагер*, *язик* — *мова*, *віросповідання* — *віроісповідання*, *народ* — *нарід*, *вітчизна* — *батьківщина*, *міжнародний* — *межнародний* тощо. Можна констатувати, що значну групу становлять варіанти, поява яких зумовлена дією загальних чинників розвитку і функціонування кожної мови. По-перше, це варіанти, що з'явилися внаслідок пошуку назв для понять, що стали актуальними для життя української інтелігенції, якот: *громадянин* — *горожанин*, *журналіст* — *газетяр*, *передплата* — *предплата*, *відносини* — *зносини*, *добровільний* — *охотничий*, *лад* — *устрій*, *передне слово* — *передмова*, *зразок* — *взірець*. Другий тип варіантності, часто тісно пов'язаний з першим, зумовлений впливом близькоконтактних мов, а, власне, польської та "язичія", головню це росіянізмів (німецька мова менше позначилася на публіцистично-інформативному, а більше — на офіційно-діловому стилі). Напр.: *виклади* — *лекції* — *курси*, *висновок* — *внесок*, *наслідок* — *вислідок*, *відповідно* — *зглядно*, *промова* — *бесіда* — *реч*, *під проводом* — *під зарядом* — *під управлінням*, *посол* — *відпоручник* — *заступник* — *представитель*. ПрикметНО, що у мовній практиці культурних діячів Сх. України відчувалася більша терпимість до полонізмів, ніж до росіянізмів. Тому у "Буковині", "Руській бесіді" ми скоріше натрапимо на росіянізми (типу *общество*, *борьба*, *сотрудник*), ніж у тих виданнях, де більше друкувалися діячі Сх. України, напр., у "Літературно-науковому вістнику", у часописі "Діло". Натомість тут звичні-

ші інтернаціоналізми або слова, генетичне спільні для української та російської мов, на зразок *кореспондент*, *офіціальний*, *прогрес*, *чиновник*.

Загалом на поч. ХХ СТ. помітне наростання тенденції до активізування внутрішньомовних ресурсів, причому, таких, що згодом були кодифіковані. Так, поступово частішим стає вживання слова *заголовок* за рахунок витіснення полонізмів *титул*, *наголовок*, приєменників *відповідно*, *відповідно до*, *згідно з* за рахунок слова *зглядно*, виразу *оголосити конкурс замість розписати конкурс*, те саме щодо росіянізмів: *з боку* — частіше, ніж *зі сторони*, *прихильник* — ніж *сторонник*, *боротьба* — ніж *борба*.

Разом з тим слід назвати ряд лексем (і росіянізмів, взятих з "язичія", і полонізмів), що на той час домінували над історично перспективнішими формами. Так, виразна перевага надається слову *круг* ("в кругах польських" — "Буковина", 1895 р.) за рахунок тоді ще спорадичного слова *коло* ("дуже вигідний *колу* польському" — "Правда", 1893 р.); у сучасній мові зазвичай воно має у такому контексті форму множини. Частішим виявляється слово *знести*, хоча паралельно вживається *скасувати*, *виймковий* — при паралельному функціонуванні *виключний* тощо. Стосовно цілої низки варіантів є певні підстави говорити вже як про стилістичні синоніми, оскільки їх уживають для урізноманітнення викладу теми. Напр., такі: *кордон* — *границя*, *розвій* — *розвиток*, *поступ* — *прогрес*, *урядовий* — *державний* — *правительственный*, *уряджати* — *зорганізовувати* — *упорядковувати*. Це особливо показово в мові високоосвічених мовців, які, безсумнівно, свідомо ставилися до вибору мовних засобів. Так, у мові С. Єфремова у різних, або й тій самій замітці, у статтях подібуємо варіанти *зносини* і *відносини*, *відсоток* і *процент*, *розвій* і *розвиток*. У І. Франка *виклади* — *лекції*, *границя* — *кордон*.

В інших випадках варіювання може спричинятися індивідуально-авторськими уподобаннями. Це помітно у мові М. Грушевського, І. Франка, С. Єфремова, М. Залізняка, Вол. Дорошенка та ін. визначних діячів того часу. Напр., у промові на зборах НТШ (1893 р.) Ол. Барвінський послідовно вживає слово *розвиток*, а О. Маковей у статті про П. Куліша (1900 р.) ВІДДЗР 'еревагу слову *розвій*.

На формування відношень у варіантних рядах досить помітно (особливо на поч. ХХ СТ.) впливала мовна практика діячів Сх. України. Зокрема, вони частіше, ніж діячі Зах. України, віддавали перевагу тим варіантам, які були їм ближчі як носіям східного варіанту літературної мови, що, з одного боку, перебувала під постій-

* Члени варіантних рядів розглядаються тут лише у стильово-стилістичному плані.

** Лексеми з фонетичними відмінностями також вважаємо окремими членами варіантного ряду.

ним тиском російської мови, а з другого— загострювала пуристичні настрої у мовців як проти росіянізмів, так і проти полонізмів. Цікаво, мабуть, тут навести своєрідну думку А. Кримського, який, до речі, нормальним мовцем вважав мовця одномовного: "Україна може служити міркою "полонізмів" (а Галичина, з свого боку, міркою квазімоскалізмів *) [3]. У мові культурних діячів сходу частіше подибуємо слово *єднання*, ніж *злука*, *молодь*, ніж *молодіж*, *окремиий*, ніж *поодинокий*, *громадянин*, ніж *горожанин*, *страйк*, ніж *бойкот*, *гурток*, ніж *кружок* тощо. Проте абсолютна послідовність щодо цього процесу не простежується. Напр., навіть І. Нечуй-Левицький, відомий своїм спротивом до так званої галицької мови у листі-подяці пише: "Прошу високоповажну редакцію Л. Н. Вістника сповістити про мою щирю подяку всім *поодиноким* особам і всім інституціям у Галичині та на Буковині, що пошанували мене" ("Літературно-науковий вістник", 1905р.). Б. Грінченко те-

оретично цілком поділяв погляди І. Нечуя-Левицького, проте на практиці досить часто вдавався до галицизмів, на зразок *молодіж*, *поступ*, *під проводом* ("Літературно-науковий вістник", 1893 р.). Таким чином, лексична варіантність у публіцистично-інформативному стилі кін. ХІХ — поч. ХХ СТ. характеризується принаймні трьома ознаками:

1. Існує кілька варіантних рядів, члени яких — абсолютні стильово-стилістичні дублети.

2. Існує кілька варіантних рядів, члени яких перебувають під дією стилістичної тенденції "рідше/частіше".

3. Існує кілька варіантних рядів, члени яких перебувають під дією стилістичної тенденції "урізноманітнення оповіді".

Загалом дві останні тенденції можна вважати визначальними для поч. ХХ ст., що свідчить про поступове вироблення внутрішньостильової норми літературної мови на полідіалектній основі.

1. *Стешенко І.* Про українську літературну мову // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1912, LX. 2.

2. *Степанов Г. Л.* О двух аспектах понятия языковой нормы // Методика сравнительно-сопоставительного изучения романских языков.— М., 1966.

3. *Хванько А. (Кримський А.)* Наша языкова скрута та спосіб зарадити лихові//Зоря.— 1891.— Ч. 24.

Dzyubyshyna-Melnyk N.

SOME REASONS OF THE WORDS VARIABILITY IN PUBLICISTIC-INFORMATIVE STYLE OF THE END OF THE 19-th— BEGINNING OF THE 20-th CENTURIES

This article contains the analysis of the state of publicistic-informative style on the background of literary language of the end of the 19-th — beginning of the 20-th centuries, and is defining the reasons of appearance of the variable rows and conditions of actualization of its members.

Conclusions about main stylistic processes (trends) in variability of the words which are typical for publicistic-informative style are based on the involving a great number of linguistic material (Western Ukrainian press).

* Маються на увазі росіянізми.